

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ «ПРОПАГАНДИ ВІЙНИ»

Пекар Павло Васильович - кандидат юридичних наук, Національна Академія Служби безпеки України

Андріанова Тетяна Юріївна - аспірант відділу аспірантури та докторантури, Національна Академія Служби безпеки України

Стаття присвячена питанням визначення суб'єктивної сторони злочину передбаченого ст. 436 КК України «Пропаганда війни». Досліджуються її конститутивні ознаки та визначено їх вплив на кваліфікацію та призначення покарання.

Ключові слова: пропаганда війни; суб'єктивна сторона складу злочину.

The article is devoted to the issues of determining the subjective part of the crime envisaged art. 436 of the Criminal Code of Ukraine "Propaganda of war". It examines its constitutive features and determines their influence on the qualification and appointment of punishment.

Keywords: propaganda of war; the subjective part of the crime.

Стаття присвячена питанням визначення суб'єктивної сторони злочину передбаченого ст. 436 КК України «Пропаганда війни». Досліджуються її конститутивні ознаки та визначено їх вплив на кваліфікацію та призначення покарання.

Ключові слова: пропаганда війни; суб'єктивна сторона складу злочину.

Постановка проблеми. Обов'язковою складовою аналізу складу злочину є його суб'єктивна сторона. У теорії кримінального права її визначають зазвичай як внутрішню сторону загального небезпечного посягання. Як зазначає Ю.Дорохіна, суб'єктивна реальність є проекцією в майбутнє і тому своєю основою підлягає опису категоріями психології [1, с. 52].

У доктрині кримінального права загальновизнано, що до ознак, які визначають суб'єктивну сторону злочину, відноситься вина, мотив і мета. Зазначені ознаки, у свою чергу, взаємозалежні одна від одної і органічно пов'язані між собою, хоча і мають самостійне юридичне значення. Встановлення цих ознак є необхідною умовою для правильної кваліфікації злочину, визначення ступеня суспільної небезпеки як діяння, так і особи,

яка його скоїла, а отже, має неабияке значення для індивідуалізації відповідальності та покарання. Саме тому проведення наукових досліджень у цьому напрямку завжди обумовлено практичною необхідністю та є вельми актуальним [2, с.1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Незважаючи на виняткову суспільну небезпечність пропаганди війни, у вітчизняній науці досі немає спеціального дослідження питання комплексного дослідження суб'єктивної сторони злочину передбаченого ст. 436 КК України. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики пропаганди війни досліджувалися в наукових роботах вітчизняних учених: О. Бантишева, О. Броневицької, В. Гринчака, О. Дудорова, А. Загики, В. Киричка, В. Кузнецова, С. Мо-

хончука, М. Мельника, А. Савченка, М. Хавронюка, О. Шамари, А. Штанька та ін. Проте у наявних роботах загальнокримінального плану переважно міститься традиційний аналіз ознак складу злочину, передбаченого ст. 436 КК України.

Метою цієї статті є дослідження конститутивних ознак суб'єктивної сторони складу злочину передбаченого ст. 436 КК України та визначення їх впливу на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння та призначення покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-теоретичні розробки вини в кримінальному праві акцентують увагу на тому, що інтелектуальна ознака вини в діях особи має охоплювати усвідомлення ознак і змісту об'єкта злочину, його предмета, характеру та змісту суспільної небезпечності свого діяння. Отже, трансформуючи це на злочин, передбачений ст. 436 КК України, зміст інтелектуальної ознаки вини залежно від форми суспільно небезпечного діяння полягає в: 1) усвідомленні особою, що своїми діями вона публічно (тобто звертається до невизначеної кількості осіб) закликає до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, усвідомлюючи при цьому, що такі дії порушують мир та мирне співіснування держав і можуть призвести до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; 2) усвідомленні, що своїми діями вона розповсюджує матеріали, які містять заклики до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, усвідомлюючи при цьому, що такі дії порушують мир та мирне співіснування держав і можуть призвести до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; 3) усвідомленні, що своїми діями виготовляє матеріали, які містять заклики до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту, усвідомлюючи при цьому, що такі дії порушують мир та мирне співіснування держав і можуть призвести до розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту.

У науці кримінального права поширеною є теза про те, що основою законодавчого визначення поняття як умислу, так і необережності є саме психічне ставлення особи до настання суспільно небезпечних наслідків вчи-

нюваного діяння (дії чи бездіяльності), власне на цьому й заснована психологічна школа вини. Усвідомлення суспільної небезпечності діяння є основою для формулювання інтелектуальної ознаки вини, але для встановлення форми вини й тим більше її виду необхідне ще й встановлення психічного ставлення особи до наслідків вчиненого, які включають у себе другу частину інтелектуальної ознаки (передбачення або непередбачення настання наслідків) і всю вольову ознаку (бажання або свідоме припущення, або легковажний розрахунок на ненастання злочинних наслідків, або відсутність вольових актів поведінки, що спрямовані на їх відвернення) [3, с. 136].

З урахуванням факту того, що злочин, передбачений ст. 436 КК України, є злочином із формальним складом, вольова ознака вини трансформується в бажання особи вчинити такі дії.

У злочинах із конструкцією формального складу злочину ставлення особи до кінцевого результату – будь-то зміна державного кордону України, у випадках, коли мова йде про публічні заклики в межах складу злочину, передбаченого ст. 110 КК України, захоплення державної влади чи зміна конституційного ладу держави, у межах ст. 109 КК України, не впливає на остаточну кримінально-правову кваліфікацію.

У межах нашого дослідження не можна оминати питання суб'єктивного ставлення особи до можливого результату у вигляді розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту та їхнього впливу на кримінально-правові наслідки щодо винної особи.

Звичайно, якщо припустити ситуацію, коли особа здійснює публічні заклики до розв'язування агресивної війни чи збройного конфлікту й не бажає при цьому кінцевого результату у вигляді власне їх настання, це викликає сумнів. Як правило, такі заклики виходять від ідейних, політично налаштованих індивідумів, які переконані у правильності своїх поглядів, а тому вольова ознака їхньої вини характеризується як бажанням учинити публічні заклики, так і бажанням настання результату у вигляді розв'язання агресивної війни чи збройного конфлікту.

Дещо інші особливості суб'єктивної сторони вбачаються в діях особи, яка вчинює злочин, передбачений ст. 436 КК України, у другій та третій формі.

Так, скажімо, особа, яка виготовляє чи розповсюджує матеріали, що є предметом злочину, передбаченого ст. 436 КК України, може діяти й не бажаючи при цьому настання результату у вигляді агресивної війни чи воєнного конфлікту. Це може мати місце, наприклад, у ситуації, коли особа тиражує листівки чи розповсюджує інформацію із закликами до агресивної війни через соціальні мережі.

Слід зазначити, що питання визначення вольового моменту в злочинах із формальним складом завжди були предметом дискусій у науці кримінального права. У свій час Г. Злобін та Б. Нікіфоров вважали, що вид умислу в злочинах із формальним складом не може бути визначений у принципі, оскільки при розмежуванні прямого і непрямого умислу потрібно розділяти вольове ставлення особи не до будь-яких, а лише до певних наслідків. На їхню думку, якщо наслідок жодним чином не включено до складу, то він невизначений, і будь-яка спроба розмежувати вид умислу залежно від вольового ставлення особи до такого наслідку буде довільною. Тому, встановлюючи вольове ставлення винного до наслідків діяння, необхідно залишатися в межах складу злочину. Для наявності умисної форми вини досить усвідомлення суб'єктом того, що його діяння становить небезпеку для правоохоронюваних об'єктів. Вольове ж ставлення суб'єкта до шкоди охоронюваному об'єкту, яка лежить за межами складу, не може бути використано в цьому випадку ні для розмежування видів умислу, ні для визначення наявності в діях винного закінченого складу злочину [4, с. 78].

У спеціальній літературі з кримінального права висловлюється й протилежно інша точка зору. Так, О. Семенюк зазначає, що будь-яка дія вчиняється для досягнення певного результату (наслідку), а не заради вчинення самої дії. Тому без психічного ставлення до наслідків цієї дії у вигляді бажання їх настання немає прямого умислу такого діяння. Намагання деяких науковців перемістити вольо-

вий елемент (бажання) безпосередньо на суспільно небезпечну дію лише в черговий раз доводить помилковість тієї позиції, що у злочинах із формальним складом немає вольового елемента і для прямого умислу достатньо інтелектуальної ознаки у вигляді усвідомлення суспільної небезпечності свого діяння [5, с. 65].

На сьогодні формулювання окремих видів вини, яке подається законодавцем у КК України, викликає окремі застереження, передусім, з урахуванням різного використання ознак – «усвідомлення» та «передбачення». Насамперед треба вказати, що визначення окремих видів вини розраховане тільки на злочини з матеріальним складом. У літературі вже давно вказують на недосконалість такого законодавчого підходу. Адже стосовно злочинів із формальним складом встановлення вини повинно відбуватися тільки стосовно діяння, оскільки наслідки знаходяться за межами складу злочину, а тому ні момент передбачення наслідків, ні вольове ставлення до них не мають значення.

На думку В. Щепелькова, є два можливих варіанти вирішення цієї проблеми. Перший передбачає, що, незалежно від того, вказані наслідки в законі чи не вказані, психічне ставлення до них обов'язково треба встановлювати незалежно від юридичної конструкції складу злочину. Другий ґрунтується на тому, що, якщо наслідки не вказані серед конститутивних ознак об'єктивної сторони складу злочину, це означає, що вони не мають кримінально-правового значення для встановлення певного виду вини, а отже й для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Проте вони можуть ураховуватися як обставина, що має значення для призначення покарання. Науковець вважає, що правильнішим є саме другий варіант вирішення вказаної проблеми [6, с. 201–202].

Не вдаючись у дискусію з цього питання, для визначення вольової ознаки вини в злочині, передбаченому ст. 436 КК України, вважаємо за необхідне дотримуватися найбільше поширеної позиції, що існує в теорії кримінального права, а саме: у злочинах із формальним складом вона полягає у став-

ленні винного виключно до суспільно небезпечного діяння, що проявляється в бажанні вчинити публічні заклики, розповсюдити чи виготовити матеріали. Бажання при цьому розв'язати агресивну війну чи воєнний конфлікт відповідно до ст. 65 КК України буде впливати на оцінку ступеня суспільної небезпечності діяння та призначення остаточного покарання винній особі.

На відміну від вини, яка є психічним ставленням винного до вчиненого, виникає в момент вчинення злочину й має в ньому своє вираження, мотиви та мету, яка формується ще до вчинення злочину. Вони входять до змісту суб'єктивної сторони не через умисел та необережність, а як самостійні ознаки, які згідно з п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України підлягають доказуванню в кримінальному провадженні та відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 цього Кодексу повинні бути зазначені судом у мотивувальній частині вироку.

У теорії положення ст. 374 КПК України дещо уточнюються, зокрема зазначається, що ці обставини не є притаманними для всіх категорій кримінальних проваджень і, відповідно, зазначаються лише у випадках, коли є для цього підстави – вирішення судом цих питань. М. Погорецький у співавторстві з М. Шумилом, коментуючи ст. 91 КПК України 2012 р., зазначили, що обставини, викладені в цій статті, мають узагальнюючий орієнтуючий характер для всіх видів кримінального провадження, тому в теорії доказів отримали назву загального предмета доказування на всіх стадіях кримінального провадження. Водночас індивідуалізація предмета доказування в конкретному провадженні здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті КК України, за якою кваліфікується діяння, що підлягає доказуванню [7, с. 267].

Ю. Грошевий, коментуючи ст. 374 КПК України 2012 р., указував, що обов'язковим є зазначення мотиву й мети, коли законодавець передбачає їх у диспозиції статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений, або вказує їх як кваліфікуючі ознаки

[8, с. 146].

Навіть указується, що відсутність в обвинувальному акті серед кваліфікуючих ознак інкримінованого особи діяння мотиву чи мети злочину не може вважатися його невідповідністю вимогам ст. 291 КПК України, а має оцінюватися через призму диспозиції статті кримінального закону й ураховуватися судом при винесенні рішення про наявність складу злочину в інкримінованих особи діяннях та/чи призначенні винній особі покарання [9, с. 183].

На думку О. Семенюка, дослідження мотиву й мети в судовому процесі, конкретність їхнього відображення мають виняткове значення для засудженої особи, оскільки безпосередньо впливають на формування в неї уявлення про справедливість чи несправедливість вироку й призначеного покарання, що визначає її ставлення до всієї системи судочинства [10, с. 63].

Розуміння природи мотиву злочину – одна з найактуальніших і невирішених проблем у галузі правової науки та юридичної практики. Його значущість зумовлена потребами слідчої, судової та пенітенціарної практики в комплексному, міждисциплінарному підході до вивчення причин злочинної поведінки, різноманітним її етіологічним факторів, варіантами їх багатовекторного поєднання та взаємодії, що зумовлюють великий методологічний спектр підходів до практики диференційованої кримінальної відповідальності та покарання [11, с. 2].

Зокрема значення мотиву злочину для кримінально-правової науки, оперативно-слідчої та судової практики полягає в такому: 1) мотив може бути обов'язковою ознакою складу злочину, якщо законодавець указує його як необхідну умову кримінальної відповідальності в конкретному складі злочину; 2) мотив може змінювати кваліфікацію, тобто служити ознакою, за допомогою якої утворюється склад того ж злочину з обтяжуючими або пом'якшуючими обставинами; 3) мотив може служити обставиною, яка без зміни кваліфікації пом'якшує або обтяжує кримінальне покарання, якщо мотив не вказано як обов'язкову ознаку в основному скла-

ді злочину й не передбачено як кваліфікуючу ознаку; 4) мотив може в окремих випадках служити винятковою пом'якшувальною обставиною й бути підставою призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено за конкретний злочин санкцією норми статті Особливої частини КК України; 5) мотив злочину певною мірою впливає на застосування інституту звільнення від відбування покарання вироку.

Незважаючи на важливе практичне значення поняття мотиву, у наукових джерелах є певна невизначеність та дискусійність у підходах до розуміння його сутності, відмежування від таких категорій, як потреби, цілі, інтереси, емоційні стани. Із-за відсутності єдиної наукової платформи в зазначеній проблематиці виникають численні труднощі у з'ясуванні змісту внутрішніх спонукань кримінальної поведінки, кваліфікації злочинів [12, с. 117].

Пануюча в сучасній психологічній науці концепція мотивоутворення визначає мотив як опрідечену потребу або ще більш категорично – як предмет потреби (О. М. Леонтьев). Загальна теорія кримінального права, що розкриває поняття основ кримінальної відповідальності та покарання, також використовує поняття мотиву. Однак залучення психологічних знань у кримінальному праві завжди було лише засобом пояснення окремих кримінально-правових понять, а не розкриття їх на психологічній основі. Тому поняття «мотив злочину» вживається в кримінальному праві та кримінальному процесі в іншому, не властивому йому значенні. Ще менше уваги приділяється цим питанням у судовій практиці, хоча значна кількість помилок при застосуванні кримінального закону пояснюється саме недостатньо повним чи помилковим встановленням мотиву вчиненого злочину та оцінюванням цього мотиву самим суб'єктом [13, с. 118].

У науковій літературі внутрішні потреби особи, які є рушійною силою формування умислу на вчинення злочину, отримали різні назви: «спонукання», «мотив», «мотивація», «мотиваційний процес», «мотиваційний механізм». До цього ряду примикають і суміжні

поняття: «потреби», «інтереси», «цінності», «соціальні орієнтації» й ін.

На жаль, єдності у визначенні цих понять немає. Деякі вчені ототожнюють поняття «потреби» і «мотив», тоді як вони виражають не одне й теж. Автором визначені такі поняття як «спонукання», «мотив», «мотивація», «мотиваційний процес», «мотиваційний механізм». На його думку, поняття «спонукання» слід використовувати як найбільш широке й абстрактне, що охоплює всі наміри та прагнення індивіда. Поняття «мотивація», «мотиваційний процес», «мотиваційний механізм» розглядаються як тотожні. Вони однакові за своїм смисловим змістом, різняться лише назвами. Але всі вони відображають один процес переходу, перетворення первинного імпульсу в мотив злочинного діяння. Мотивація становить блок спонукальних сил, що мають різний рівень. Цей блок у сукупності своїх елементів і є тим об'єднуючим внутрішнім імпульсом, який спонукає людину на конкретні дії та вчинки. Мотив розглядається як кінцева, завершальна фаза складної психологічної освіти, своєрідний підсумок передумов і установок, що сформувалися на всіх стадіях мотиваційного процесу. Це безпосередній імпульс, що спонукає злочинця до вчинення злочину.

Деякі науковці, досліджуючи різні підходи до визначення поняття мотиву злочину, припускають, що категорія мотиву є штучною, адже не відповідає реально існуючим нервово-психічним процесам. Разом із тим, вважають за можливе визнати доцільність існування в науковому обігу зазначеної категорії, відводячи їй синтетичну функцію: об'єднуючи потреби, волю та предмети діяльності (мету), мотив характеризує загальну спрямованість поведінки на основі специфічного емоційного цілеспрямованого стану, зумовленого дією волі. Однак у практичній діяльності з'ясувати конкретне змістове наповнення зазначеної спрямованості неможливо з таких причин: а) потреби у своїй більшості є неусвідомленими (принаймні дійсні потреби); б) воля завжди має суто психічний механізм дії, що також не дає можливості з'ясувати її характер. Єдиним елементом механізму поведінки, який

можна досить точно визначити, є мета, тобто конкретний предмет, результат, якого прагне досягти людина в процесі чи наслідку своєї діяльності (бездіяльності). Мета злочину завжди є усвідомленою. Ураховуючи зазначене, вважаємо за доцільне запропонувати використання в тексті КК України категорії мети замість мотиву у відповідних складах злочинів [14, с. 119].

Не вдаючись у дискусію щодо розуміння змістового наповнення терміну «мотив» вчинення злочину, лише зазначимо, що внутрішні спонукання особи, які формують умисел особи на вчинення злочину, відповідно до чинного законодавства України не впливають на кваліфікацію суспільно небезпечних діянь за ознаками злочину, передбаченого ст. 436 КК України, проте, підлягають обов'язковому встановленню в процесі оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства.

Публічний спосіб звернення та розповсюдження матеріалів невизначеній кількості осіб означає зовсім інші психологічні ефекти та механізми, характерні для так званої «масової свідомості». Значення цих механізмів є настільки великим, що в сучасній військовій тактиці інформаційним операціям, розрахованим на особовий склад військ противника, населення країни проведення військової операції чи взагалі третіх країн, приділяється значна увага.

З урахуванням викладеного вище вважаємо, що основним мотивом публічних закликів та розповсюдження матеріалів із закликами до агресивної війни чи воєнного конфлікту є потреба в ідеологічній підготовці населення до необхідності розв'язання війни та підтримки мілітаристичних настроїв суспільства для виправдання подальшої агресії.

Не виключається й існування інших мотивів, зокрема корисливого, коли мова йде про вчинення дій, що охоплюються об'єктивною стороною складу злочину, передбаченого ст. 436 КК України. Це, зокрема, дії особи, яка розповсюджує матеріали із закликами до розв'язування агресивної війни за винагороду.

Мета злочину. Визначення й усвідомлення мети є передумовою прийняття рішення

про вчинення злочину.

Мета – це усвідомлення необхідності й можливості конкретного результату поведінки, за допомогою якої суб'єкт задовольняє свою потребу, його мисленнєве передбачення. Мотив характеризує суб'єктивну значущість поведінки, мета – її об'єктивну спрямованість. Мета – форма реалізації мотиву, яка втілюється в діях і результатах. Диспозиція ст. 436 КК України, на відміну від мотиву, мету злочину передбачає як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони третьої форми суспільно небезпечного діяння, а саме: мова йде про виготовлення з метою розповсюдження матеріалів із закликами до агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Звичайно, проблемні питання кваліфікації дій особи за цією формою у випадку, коли вона власноруч збирається розповсюджувати виготовлені матеріали чи залучити до цього інших осіб, не виникають. Проте ускладнюється ситуація в разі, якщо особа виготовляє матеріали з відповідними закликами на замовлення інших осіб, наприклад за винагороду. У такому випадку мова йде про фактичне пособництво у злочині. Тоді необхідно враховувати певні правила кваліфікації співучасників.

У теорії кримінального права висловлюється позиція, що суб'єктивний зв'язок між співучасниками передбачає, що вони усвідомлюють не лише факт спільного вчинення злочину, а й знають про мотиви та мету, з якими діє кожен із них, і наводяться певні правила кваліфікації щодо помилкового усвідомлення мотивів та мети іншого співучасника: 1) якщо співучасник не знає про певну мету або мотив, які характеризують поведінку виконавця, такий мотив або мета не можуть ставитись у вину співучасникові; 2) якщо поведінку співучасника характеризує певний мотив або мета, які мають значення для кримінально-правової кваліфікації, а виконавець про них не знає, такий мотив чи мета мають впливати лише на кваліфікацію дій співучасника; 3) якщо співучасник вважає, що виконавець діє з певним мотивом чи метою, які мають значення для кримінально-правової кваліфікації, а насправді такий мотив чи мета відсутні,

поведінку співучасника слід кваліфікувати як замах на вчинення злочину, юридичний склад якого включає відповідні мотив або мету; 4) якщо певна мета або мотив виникають у виконавця, який виходить за межі досягнутої між співучасниками домовленості, такі мотив чи мета не можуть інкримінуватися співучасникам [15, с. 135].

Однак із цими твердженнями можна погодитися тільки, якщо мова йде про співвиконавство, про що безпосередньо зазначено й у постановах Пленуму ВСУ. Треба враховувати той факт, що мета злочину – це бажаний результат для особи, а тому усвідомлювати мету та мати на меті – це різні явища.

Для того, щоб чітко уявити зміст поняття мети, необхідно дослідити весь процес перебігу вольової поведінки, який у реальних умовах завжди залежить від конкретної ситуації, тому фази вольового процесу можуть мати більшу або меншу значущість, інколи сконцентровані на собі весь вольовий акт, а інколи зовсім нівелюючись. У дійсності будь-яка вольова поведінка є вибірковою актом, який включає в себе свідомий вибір і прийняття рішення. Перша фаза починається з виникнення спонукання, яке виражене прагненням. Друга фаза пов'язана з боротьбою мотивів. Обмірковування обраної мети та засобів її досягнення передбачає зважування різних доводів за і проти, оцінювання суперечливих бажань, аналіз обставин тощо. Третя фаза вольової поведінки пов'язана з прийняттям рішення, тобто остаточною постановкою свідомої мети.

Обмірковування, усвідомлення мети та її вибір – різні щаблі у вольовому акті. Вибір мети потребує не тільки оцінювання, а й докладання вольових зусиль. З однієї сторони, мета є ідеальним образом результатів вольової поведінки, з іншої – вихідним пунктом цієї поведінки. Четверта фаза – це виконання прийнятих рішень і намірів. Коли «боротьба мотивів» завершена й рішення прийняте, починається справжня боротьба – боротьба за виконання рішення. Це виконання потребує змін дійсності, людина стикається з реальними труднощами. У подоланні реальних перешкод суттєвого значення набуває здатність

до вольового зусилля. У поведінці остаточно визначається воля людини [16, с. 360].

Висновки: Отже, вважаємо, що за формою виготовлення з метою розповсюдження матеріалів і закликами до агресивної війни чи збройного конфлікту кримінальна відповідальність може наставати виключно щодо особи, яка мала намір у подальшому самостійно розповсюдити виготовлені матеріали, використати для цього інших осіб або яка діяла у співучасті у формі за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією.

Література

1. Ю.А. Дорохіна Суб'єктивна сторона злочинів проти власності // Юридична наука. №4. 2014. С. 52-58
2. Кочеров М.В. Суб'єктивна сторона злочину передбаченого статтею 368-2 Кримінального кодексу України // Часопис академії адвокатури України. №15. 2012. С. 1-5
3. Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві: дис. канд. юридичних наук за спеціальністю: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. 2001. 176 с.
4. Злобин Г. А. Никифоров Б.С. Умысел и его формы Москва: Юридическая литература, 1972. 274 с.
5. Семенюк О. Г. Юридичне значення спеціальної мети при вчиненні державної зради у формі шпигунства // Судова апеляція. 2016. № 4(45). С. 62-71.
6. Щепельков В.Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты Москва: Изд-во "Юрлитинформ", 2003. 416 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.

9. Свояк Д.В. Взаємозв'язок матеріального та процесуального значення мотиву і мети злочину // Проблеми законності: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. Вип. 132. С. 175-185.

10. Семенюк О. Г. Юридичне значення спеціальної мети при вчиненні державної зради у формі шпигунства // Судова апеляція. 2016. № 4(45). С. 62-71.

11. Думанская Е.И. Мотив преступления как итог мотивационного процесса; его значение при квалификации убийств: автореф. дис. ... канд юрид. наук: 12.00.08. Екатеринбург: Уральская государственная юридическая академия. 2005. 22 с.

12. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення // Право і Безпека. 2011. № 4 (41). С. 116-120.

13. Казміренко В.О. Психологічні детермінанти розбою // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 114-126.

14. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення // Право і Безпека. 2011. № 4 (41). С. 116-120.

15. Айдинян А.В., Задоя К.П. Фактичні помилки співучасника щодо обставин вчинюваного злочину та суб'єкта злочину щодо обставин, які кореспондують з ознаками співучасті: вплив на кримінально-правову кваліфікацію // Право і громадянське суспільство. № 1. 2015. С. 116-140.

16. Бурдін В. Зміст вини: проблема співвідношення інтелектуальних та вольових аспектів // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 355-365.

